

զգեանուն պատրաստուած յատուկ նորա-
ձեւ զգեստները, և առաջնորդութեամբ Հ.
Տիմոթէոս Պէքմէզեանի և Հ. Պետրոս Մի-
նասեանի ճամբայ կ'ելլեն: Սակայն ար-
կածի մը լուրը կ'ընդհատէ իրենց ուղեւո-
րութիւնը, վասն զի Յիէսսոյ հասնելուն
լուր կ'ընդունին Փատուայէն՝ որ հոտ սպա-
սեն, մինչեւ որ կատարուին կարեւոր նորո-
գութիւնները՝ Օգ. 26-ին տեղացող սաստիկ
կարկառն խանգարուած սենեակներուն:

Չորս օր վերջ ամէն ինչ պատրաստ է,
ու կը մեկնին անոնք Յիէսսոյէն:

Փատուայի մէջ դպրոցական ընթացքն
սկսելէ առաջ նուիրական պարտք կը սե-
պեն՝ նախ այցելութիւն տալ Ս. Անտոն
եկեղեցւոյն, ուր Հ. Իգնատիոս Փափազեան
ուխտական պատարագ մը կը մատուցանէ
հրաշագործ Սուրբին դամբանին վրայ:
Կ'այցելեն ապա թեմական Եպս.ին՝ յար-
գանքնին մատուցանելու, հուսկ՝ ամենա-
մեծ հրճուանքով կը լսեն Գրիգոր Ժ. Ի
քահանայապետական օրհնութեան գիրը, և
այսպէս կը ծագի դպրոցական կեանքի
անդրանիկ օրը. մինչ նոյն պահուն պաշ-
տօնական սկզբնաւորութեան լուրը կը
հասնի քաղաքին Կառավարչատունը:

Այս է սկզբնական օրերու կեանքը Փա-
տուայի Սամուէլ Մուրատեան վարժարա-
նին, որ և հետզհետէ կը սկսի դիմել իր
ծրագրին կատարելագործութեան, որուն
համբաւէն բազմաթիւ հայ ընտանիքներ
արեւելքի մէջ՝ իրենց զաւակները կ'ուզեն
յանձնել Ղալաթիոյ մեր նորաբաց նա-
խակրթարանին, ուսկից պիտի կրնային
օր մը անցնիլ Մուրատեան դպրոցը:

*
* *

Հագիւ երկու տարիներ անցեր էին Փա-
տուայի Վրժ.ի հաստատութենէն վերջ՝
ահա անդին ուրիշ նուիրական ծրագիր մը
եւս կը մշակուէր:

Ռափայէլեան դպրոցն էր որ ծնունդ
պիտի առնէր ի Վենետիկ՝ այս ապարան-
քին մէջ:

Ունիմ հոս հետեւեալ շահեկան տեղե-
կութիւնները:

Վենետիկ քաղաքը դպրոցատեղի ըն-
տրելու առաջին գաղափարը յղացուած կը
թուի Հ. Աղեքսանդր Պէշիկթաշլեանէ,
ինչպէս կ'իմանանք 1834 Յունվ. 27-ին
Լոնտոնէ առ Գերպ. Սոմալ գրած իր նա-
մակէն՝ ուր կ'ըսէ. « Յետ բազում ջա-
նից և յորդորանաց իբրեւ եղեւ ինձ երդ-
նուլ, կամ առնել affidavit, ցուցի նմա
(այսինքն Աղ. Ռափայէլի) հօր բանիւք,
թէ չիք այլ յարմար տեղի բացի Վենետ-
իոյ, ուր դիւրագին է ամենայն ինչ և հեշտ
ճանապարհորդութիւն մանկանց, և եր-
կարագոյն եւս զյարմարութիւն բաժնին
ընդ մերումս ազգին, և այլն. այսպէս իմ
բանքս միաձայնեալ ընդ կամաց պարոնին
և եղբարց նորա եղեւ դիւրաւ յաջողել
գործոյն » (թուղթ 1834 Յունվ. 17-ի):
Այս տեսակէտով մասնայատուկ արժանիք
մը կ'ունենայ Հ. Աղեքս. Պէշիկթաշլեանի
անունը Ռափայէլեան Դպրոցի հաստա-
տութեան պատմութեան մէջ:

Արդէն ծանօթ է հրիտակին շուրջ դար-
ձած խնդիրներուն ու բանակցութեանց
շրջանը, և հուսկ անոնց յաջող ելքը, զըլ-
խաւոր ձեռնբերէցութեամբ Հ. Սարգիս Թէո-
դորեանի և յետոյ մասամբ եւս յիշեալ Հ.
Աղեքսանդր Պէշիկթաշլեանի:

Տոժերու քաղաքի ընտրութենէն վերջ՝
դպրոցի յարմար շէնք գտնելու մասին ալ
մեր դիւանական վաւերագրերը հետեւեալ
ուշագրաւ տեղեկութիւնը կու տան մեզ:

Դեռ չներկայացած այս պալատի ըն-
տրութեան պարագան՝ նոյն ժամանակի
Ուխտիս Վարչութիւնը ուրիշ գաղափար
մ'ունեցած է. այսինքն ձեռք ձգել Ս.
Գէորգ կղզւոյն գէթ մեծագոյն մասը, որոյ
նկատմամբ մինչեւ իսկ բանակցութիւններ
կատարուեր են: Նախ 1836 Յունվ. 6
թուականով անստորագիր թուղթ մը — որ
ամէն հաւանականութիւն ունի սակայն
Սոմալեան Արքահօր նամակին մէկ պատ-
ճէնն ըլլալու —, կ'ըսէ առ Աղեքսանդր Ռա-
փայէլ. « Յաղաքս բնակարանի դպրոցիդ՝
քանզի գոգցես հաստատուն յոյս գոյ մեզ
արդ ի ձեռս բերելոյ զմեծ ինչ մասն կղզւոյ
Սրբոյն Գէորգայ, վասն այն առժամս խոր-

հիմք ի վարձու ունել ի հարեւանցի տուն
ինչ չափաւոր, մինչեւ ի յաջողել Տեառն
փոխադրեսցի ի պատշաճ և ի գեղեցկադիր
կղզին յայն համբաւաւոր » (զր. 1836
Յունվ. 6):

Սոյն մտածութեան հանդիպած եմ նաեւ
յիշեալ թուականին պատկանող ձեռագիր
Օրագրութեան մը մէջ:

Այսչափը պարզ ի հետաքրքրութիւն.
վասն զի ասկէ աւելի շօշափել հոս ան-
հետեւանք անցած խնդիր մը՝ իրաւամբ
զեղծանիլ պիտի նշանակէ Պատ. Ունկն-
դիրներուդ ազնուութենէն:

Այդ բանակցութիւնները իրենց ուղղու-
թիւնը փոխած են արդէն բարեյաջող ու
պատուարեւր ելքով մը հետագայ կիսա-
մեայ շրջանին մէջ, այսինքն ձեռք ձգելով
վենետիկեան այս չքնաղ ապարանքը՝ յա-
նուն Եղուարդ Ռափայէլի իբրեւ Հայ Դպրոց
գործածելու:

Սոմալեան Արքահայր 1836 Յունիս 10
թուակիր գրութեան մէջ՝ այդ մասին կը
յայտնէ իր մեծ գոհունակութիւնը՝ Քաղաքա-
պետ Կոմս Սիփաուրի, և ծանուցանելով թէ
ի մօտոյ պիտի բացուի դպրոցը՝ զոր «Col-
legio Filiale del nostro convento»
կ'անուանէ՝ կը խնդրէ հովանաւորութիւնը
անոր վրայ: Կը հաղորդէ միանգամայն,
որ վարժարանս պաշտօնապէս կոչուելով
հանդերձ «Collegio Armeno Raphaël»
ունի սակայն միեւնոյն ծրագիրն ու կա-
նոնները, ինչ որ Փատուայի առաջին դը-
պրոցը:

Վենետիկոյ մէջ յանուն Եղ. Ռափայէլի
դպրոց մը բանալու բանակցութիւններն
ու յարակից ամէն խնդիր կը սկսին Մու-
րատեան դպրոցի բացման թուականէն:
Արդէն Տէրութիւնը՝ սոյն օրերէն՝ անոր իբրեւ
օրինական առաջնորդ կամ կառավար կը
ճանչնայ օրուան զահակալ Միթիարեան
Ընդհ. Արքան իբրեւ յաջորդ Հ. Նիկո-
լայոս Բուզայեանի՝ ինչպէս առաջուց պայ-
մանադրուած է: Այդ մտքով է՝ որ դպրո-
ցին դեռ կազմակերպական շրջանին՝ Սո-
մալեան Արքահայր 1836 Փետր. 12-ին
կը գրէ առ Հ. Անանիա Ճէլալեան, թէ

«Ուղղիչ Եղուարդեան դպրոցին առ այժմ
ես եմ»:

Դպրոցին առաջին աշակերտները՝ թուով
դեռ 14 հոգի՝ Վարիչ կ'ունենան առաջին
անգամ զՀ. Սարգիս Թէոդորեան, որուն
գործակիցներն են Հ. Ռափայէլ Թրեանց՝
Տեսուչ ուսմանց, Հ. Եսայի Մզրաբեան՝
«վերակացու և դաստիարակ աշակերտե-
լոց» և Հ. Դանիէլ Պօլսեան՝ Խոստովա-
նահայր:

Առանձին շուրջով կը կատարուի մատրան
մէջ քացման հանդէսը 1836 Սեպտ. 11-ին,
ուր ներկայ կ'ըլլան նաեւ Ս. Ղազարու
բոլոր վանականը: Նախ Գերպ. Սոմալեան
կը մատուցանէ հանդիսաւոր պատարագ
մը, որմէ վերջ կ'երգուի «Եկ սուրբ Հո-
գի»ն: Եկեղեցական արարողութենէն յե-
տոյ Հ. Ռափայէլ Թրեանց՝ ի ներկայու-
թեան ազգայնոց և օտարաց՝ պերճիմաստ
ճառ մը կը խօսի դահլճին մէջ:

Ուրեմն ամբողջ 14 տարիներ այս պերճ
պալատը հայորդիներուն համար եղած է
կրօնքի և ազգային դաստիարակութեան
ձուլարան մը: Քանիցս հնչեւ և արձագան-
գեւ է այս միջավայրին մէջ մեր հայրենի
քաղցր բարբառը, հայ պատմութիւնը, հայ
մատենագրութիւնը: Եւ եթէ անհրաժեշտ
հարկը ստիպած է այնուհետեւ՝ որ ցա-
ւով փոխադրուի այս յարկէն՝ աշակեր-
տաց ֆիզիքական առողջութեան համար
պարտէզի մը պահանջն էր:

Բայց և այնպէս՝ յաւէտ անջնջելի կը
մնայ այս պանծալի որդանը, Ռափայէ-
լեան Վարժարանի անդրանիկ յուշերու
այս փառաւոր պանթէոնը:

*
* *

Չէր կատարուած դեռ այդ փոխադրու-
թիւնը, երբ անդին Փատուայի Մուրա-
տեան Դպրոցը օրուան տիրող Ուժին ան-
հարկի պահանջներէն ստիպուած՝ տարբեր
ուղղութիւն մը կը մտածէր, չզոհելու հա-
մար իր իրաւունքները:

Այդ զէպերուն հետեւանքովն է որ ի
վերջոյ ֆրանսական ոստանը Փարիզ՝ նոր

դպրոցատեղի՝ կ'ընտրուի Մուրատեան վարժարանին:

Անձնանուէր դաստիարակի մը կամքը կասիլ չի գիտեր խոչընդոտներու առջեւ:

Միւթարեան Միաբանութիւնն ալ գիտութեան այդ լուսաւոր կեդրոնին մէջ՝ դեռ աւելի փայլ մը կ'ուզէ տալ սոյն ազգանուէր Հաստատութեան:

Յետ կարեւոր բանակցութեանց պատկանեալ ֆրանսական իշխանութեանց մօտ, սկսեալ 1844 թուականէն, յետ ուսումնասիրելու հոն դիրքեր և շէնքեր, յետ զննելու պահանջուած պայմանները՝ 1845 թուականին կը գնէր Միաբանութիւնս Rue Monsieur-ի վրայ գտնուող Գոնտէի պերճ պալատը՝ զոր Գերպ. Գեորգ Հիւրմիւզ կը նկատէ «ամենափառաւոր և յարմար յոյժ ըստ ամենայնի ի դպրոց» (Նմկ. առ Հ. Սրապիոն Պուրիսեան, Վենետիկ, 30 Հոկտեմբեր 1846):

Ս. Ղազարու Ուխտը կը գործէր այդ շրջանին վերոյիշեալ Հիւրմիւզեան Աբբա-հօր առաջնորդութեան տակ: Նա 1846ին Փարիզէն—ուր բացման հանդէսին էր գացած—կը գրէր նաեւ առ Տատեան Յովհաննէս ամիրա այսպէս. «Ահա և դպրոց հոյակապ ի քաղաքամայրն գիտութեանց ի մեծն Փարիս կառուցաւ, ուր պանդխտիմս ահա և ես, և հանդէս սկզբնաւորութեան նորին լիցի յաւուրս յայսոսիկ: Ո՛հ, ո՛ տայր և Մեծի Ազգասիրիդ աստէն յառաջակայ լինել հանդէսին, և աղանատես փառաց ազգիս և ինքնին ընթեռնուլ զարձանագիրն զըռշմեալ ի մուտս դպրոցին «Քոյժ առմէնիկն տը Սաւ. Մուրատ», ուրում այնչափ փափագէիք» (Գր. Փարիզ, 27 Սեպտ. 1846): Այդ հանդիսական օրերուն է որ Լուի Ֆիլիքէն Միաբանութեանս Գլխոյն կը շնորհուի Պատուոյ Լեգէոնի Ասպետութիւնը (Chevalier de la légion d'honneur), որուն ի շնորհակալութիւն, նա պատիւ կ'ունենայ առանձին ունկնդրութեամբ մը նաեւ Վեհապետին ներկայանալու, և միանգամայն արքայական հովանաւորութիւնը խնդրելու դպրոցին վրայ:

Նոր վարժարանը կը սկսի 1846-ին իր դասընթացը՝ հանրածանօթ բազմադիւն Հ. Սարգիս Թէոդորեանի տեսչութեան տակ, որ և միաժամանակ Ուխտիւնընդհ. Աթոռակալն էր: Նա իր ամբողջ տասնամեայ շրջանին մէջ 7 տարի այդ հանգամանքովը վարած է. և անշուշտ այս է պատճառը որ ի սկզբան ինքը պաշտօնապէս չէ՛ նկատուած իբրեւ տեսուչ, այլ Փոխանակ—Տեսչի = Pro Rettore, ինչպէս որ նշանակուած է Ժողովոց Ատենապետութեան մէջ: Աթոռակալութեան հանգամանքին համար է անշուշտ որ աջակից տրուած է իրեն այդ եօթնամեայ շրջանին իբրեւ գործակից Տեսչի՝ վարժարանին Մատակարարը Հ. Յովհաննէս Սորկուճեանը, մինչ Հ. Ստեփան Եազըճեան, Հ. Տիմ. Թնկըրեան ուսուցիչ ու դաստիարակ կը մնային:

*
**

Փարիզու վարժարանը սկսած էր յառաջել և իր չորրորդ տարեշրջանը կ'աւարտէր՝ երբ ի Վենետիկ 1850-ին Ռաֆայէլեան վրժ.ը այս գեղեցիկ պալատէն կը զաղթէր և կը հաստատուէր այժմու Palazzo Zenobio-ին մէջ:

Գ. Դասու շրջանաւարտ աշակերտներուն տեղ—որոնք հայրենիք մեկնած էին—Գ. Դասարանը կը կազմեն հոս 15 նորեկ աշակերտներ, զորս Պոլսէն միասին բերած էր Հ. Աբբահամ Ճարեան, որ և ապա իրենց Տեսուչ կը նշանակուի նոյն ամսու 8-ին:

Հ. Աբբահամ իրեն գործակիցներ կ'ունենայ նոր շէնքին մէջ զՀ. Ղ. Ալիշան՝ իբր փոխ-տեսուչ, մատակարար, զՀ. Մանուէլ Սոֆեալեան (Քաջունի) ուսուցիչ, զՀ. Եղիշէ Աւանաքեան՝ իբր խօստովանահայր և առանձին գործոց համար ալ՝ Աշխատաւոր Եղ. Ստեփանոս Ումուտեանը:

Դասախօսութիւնները դեռ չսկսուած՝ կը կատարուի նախ վրժ.ին օրհնութիւնը և պաշտօնական բացումը (Հոկտ. 21) ի բա-

ցակայութեան Գերպ. Հիւրմիւզեան Աբբահօր, որ կարեւոր գործով Հոովմ կը զբաղուէր այն ատեն: Սոյն պակասը քիչ զգալի ընելու համար կը հրաւիրուի Վենետիկ Օրի. Պատրիարքը, որ հայրաբար կու գայ իր նախագահութեամբ պատուելու ազգանուէր Բարեբարներու մեծաշէն գործը: Յետ պատարագի մատուցման և «Եկ. Սուրբ Հոգի» երգին՝ կը զգենու Պատրիարքը հայրապետական զգեստներ, և կը խնկարկէ ի բազմոցի դրուած կենաց փայտը, որուն առջեւ իսկոյն քաղցրանուագ կը յաջորդեն իրարու՝ հայերէն և լատին. եկեղ շարականները երկու ձեսերու կողմանէ: Օրհնութեամբ Ս. Խաչափայտին կ'աւարտի հանդէսին եկեղեցական մասը:

Հաճոյցով կ'այցելէ ապա Պատրիարքը նոր յարկարաժինները, և հուսկ՝ դահլճին մէջ ընդունելով վարիչ մարմինն ու աշակերտութիւնը՝ հայրական օրհնութեամբ կը քաջալերէ զիրենց, և կ'ուղղէ դպրոցական յաջողութեանց մաղթանքներ:

Սոյնուհետեւ Ռաֆ. վրժ.ը Palazzo Zenobio-ի մէջ կը շարունակէ դարձեալ իր կրթական գործը՝ այս անգամ աւելի խանդավառութիւն ստեղծելով իր շուրջը և ամէնուն համակրութիւնը գրաւելով, մինչեւ իսկ արժանանալով 1897-ին Ումպերթոյ Թագաւորին արքունի հրովարտակին, որ առանձնաշնորհութեամբ մը կ'օժտէր մեր վրժ.ին վկայականը, ինչ որ Տուչէի իմաստուն կառավարութիւնն ալ կը վերահաստատէր 1924-ին:

Մեծապատիւ Պարոններ

Գիտենք որ Նախախնամութեան ուղիները անձանօթ են մարդուս:

Ռաֆայէլեան վրժ.ը իր գոյութեան 36րդ տարին թեւակոխած էր, երբ անդին Մուրատեան վրժ.ը—ինչպէս առաջ ի Փատուա—այս անգամ ալ ի Փարիզ իրստճանաժամային կացութեան մը կը մատնուէր 1870-ի Փրանկ—Բրուսական պատերազմին պատճառաւ:

Բարեբարաբար այդ ժամանակ աշակերտներէն մաս մը շրջանաւարտ եղած

մեկնած էին հայրենիք. սակայն՝ ստիպողական էր այլեւս խոնարհիլ օրուան ճակատագրական պահանջին առջեւ. ուստի յառաջիկայ շրջանին համար փակուած կը նկատուի վարժարանը, և հոն մնացող աշակերտները իրենց տեսուչ Հ. Հմայեակ Պապիկեանի հետ առժամապէս Վենետիկ Ռաֆայէլեան վարժարանը կը փոխադրուին:

Բազմախոռով ոստանին վիճակը սակայն, ու թողած ծանր հետեւանքները հետզհետէ բոլորովին անյուսութեան կը մատնեն Ս. Ղազարու Ուխտը. հասած էր ժամը՝ այլեւս վերջնական որոշողութեան մը յանգեալու: Եւ ահա 1873 Յունվ. 4-ին Վանական Ժողովի կը հանուի հարցը, և հոն կը յղացուի առաջին անգամ երկու վարժարաններու միացման գաղափարը: Քննութիւնը կը շարունակուի Յունվ. 20-ի նիստին մէջն ալ, ուր կը սկսի հետզհետէ կարծեաց մեծամասնութիւն մը գոյանալ: Հուսկ խնդիրը կը հասունայ նոյն տարւոյ Մարտ 4-ի վարչական Ժողովին մէջ, որ և կը սահմանէ «լիութեամբ քուէից ձուլել ի մի գերկոսին վարժարանս մեր Մուրատ—Ռաֆայէլ անուամբ», առաջադրելով «յաւարտ ընթացիցն զբարեկիրթսն և զքաջուշիմս յաշակերտաց առաքել ի Փարիզ ի վարժս համալսարանական գիտութեանց և ազատական արուեստից»:

Սոյն վճռոյն կից կը սահմանուի՝ սկսեալ 1873-էն՝ ամ ըստ ամէ Մ. Ռ. վարժարանին 20,000 ֆր. տալ Մուրատեան գումարէն:

Այդ ժամանակները՝ Վենետիկ վարժարանին տեսուչն էր Հ. Ալիշան. բայց Հ. Հմայեակ Պապիկեան եւս հոն կը մնար՝ դեռ վարիչ իր փարիզեան աշակերտներուն՝ մինչեւ որ 1872 Յունիսին Հ. Իգնատիոս Կիւրեղեան տեսուչ կը կարգուի, զոր և կը վարէ մինչեւ 1876 Օգոստոս, այն է մինչեւ իր արքայ—ընտրութիւնը: Զայս կը շեշտեմ, ըսելու համար որ Մ. Ռաֆայէլեան վրժ.ի վարիչներու կարգին մէջ առանձին կարեւորութիւն մ'ունի Կիւրե-

դեան Հ. Իգն. Ի անունը, որովհետեւ ինքն է միացեալ նոր շրջանի առաջին տեսուչը, որ և միանգամայն գործակիցներ ունեցաւ զՀ. Հմայեակ Պապիկեան, զՀ. Սամուէլ Կեսարեան (Գանթարեան) և զՀ. Սահակ Հէքիմեան:

Երկու վարժարաններու այդ միացումն ետքը Փարիզու Վրժ.ը դեռ մնաց ատեն մը իբրեւ համալսարանականներու յատուկ շէնք, մինչեւ որ 1876-ին նախ վարժու տրուեցաւ, և ապա հարկ եղաւ այլեւս վաճառել:

Այդպէս ուրեմն վերջ կը գտնէր՝ Մ. Ռ. Վարժարաններու միացմամբ՝ Փարիզու Վրժ.ին առանձնական գոյութիւնը:

*
* *

Ո՞վ կը կարծէր սակայն, որ անիկա շուրջ 60 տարիներ ետքը պիտի յառնէր դարձեալ նոյն մայրաքաղաքին մէջ:

Աստուածային նախախնամութեան մասնաւոր ծրագրի մը համաձայն կ'երեւէր անոր կեանքի այդ առաջին բարձումը, որպէս զի անիկա իր Քոյր Հաստատութեան հետ նախ միաձոյլ ապրելով ժամանակ մը ի Վենետիկ՝ իր գործակցութեամբը շատ աւելի կենսունակութիւն մը ստեղծէր անոր թէ՛ բարոյապէս և թէ՛ նիւթապէս:

Եւ այդ բարեւար դերը կատարած էր ան այլեւս:

Նախախնամութեան մէկ ուրիշ ծրագիրն էր որ այժմ ի գործ պիտի դրուէր. եկած էր ժամը, որ Մուրատեան Վրժ.ը մահաւ կերպ քունէն արթննալով, մնալով հանդերձ Վենետիկ Վրժ.ին հետ դարձեալ մէկ մարմին՝ վերստանար նաեւ իր ուրոյն գոյութիւնը:

Այս անգամ անիկա դպրոցավայր կ'ուսննայ Սէնի զուարթածիժաղ մէկ ափը՝ Սիւրը. Պոմփատուրեան զգեստներն ճակատը կը սկսի ոսկետառ փայլիլ յանուն ազգային բարեբարին՝ հայ և ֆրանսերէն լեզուներով՝ «ՍԱՄՈՒԷԼ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ ՎԱՐժԱՐԱՆ»:

Թեքեւս ծանօթ է ձեզմէ շատերուն այն

աննախընթաց խանդավառութիւնը՝ զոր ուսնեցաւ անոր հանդիսաւոր բացումը նախկին Մով. Նախարար (այժմ հանգ.) Լէյկի նախագահութեան տակ, ի ներկայութեան Պրանսայի և օտար Պետութեանց պաշտօնական ու բարձրաստիճան իշխանութեանց, ինչպէս նաեւ հայ աւագանւոյն և ծանօթ ազգայնոց ստուար բազմութեան մը: Այնքան պաշտօնական էր հանդէսին զգեցած հանգամանքը — որուն իր ամբողջ մասնակցութիւնը բերած էր նաեւ զին. նուագախումբը — որ կարծես նոյն ինքն Պրանսական Կառավարութիւնն էր կազմակերպողը:

Մուրատեան Վրժ.ի այս երկրորդ Շըրշանն սկսաւ 1929 Յունվ.ին՝ 16 աշակերտներով և երեք վարդապետներով՝ որոնք են, Հ. Գարրիէլ Նահապետեան՝ Մեծաւոր, Հ. Սահակ Տէր — Մովսէսեան՝ Տեսուչ և Հ. Սրապիոն Ուլուհոճեան (այժմ Ընդհ. Աբրայ)՝ Ուսումնապետ: Իսկ ըստ ֆրանս. օրինաց՝ քաղաքական տեսուչ կարգուեցաւ Պ. Զատիկ Խանզատեան:

Միաբանութեանս Հայրերուն ջանքը եղաւ սկսեալ այդ օրէն՝ վերականգնել նախկին վարժարանին յիշատակը, և տալ հայ պատանւոյն առողջ և ազգային դաստիարակութիւն մը, մատակարարելով Հայ լեզուի, Գրականութեան ու Պատմութեան հետ նաեւ Պրանս. լեզուի և Գրականութեան և այլ լեզուաց գիտութիւնը միանշանակապէս օր ըստ օրէ վաստակեցաւ ան առհասարակ ամէնուն համակրութիւնը:

Ս. Ղազարու Միւթարեան Ուխտի կըրթական այդ գործունէութեան մէջ դիտելի կէտ մը եւս կայ, զոր պէտք է արձանագրեմ հոս:

Միւթարեան Միաբանութիւնս Մուրատեան և Ռափայէլեան Հաստատութեանց ծագման առաջին օրերէն իսկ՝ ըլլալ փառաւ կամ Փարիզ կամ Վենետիկ՝ անջատ և միաձոյլ գործունէութեանց ընթացքին շատ կարեւոր դեր մ'աւ ունեցած է:

Ան ո՛չ միայն ջանացած է իր երախտագիտութիւնն ու համակրական զգացումն

արտայայտել իտալական և ֆրանսական հիւրընկալ Պետութեանց՝ այդ զոյգ վարժարաններու աշակերտաց ուսուցանելով և սիրցնելով անոնց բնիկ լեզուներն ու գրականութիւնները, այլ նաեւ տարած ու ներմուծած է զանոնք արեւելքի իր դպրոցներու ծրագիրներուն մէջ:

Նոյնքան մեծ ծառայութիւն մը մատուցած է դարադարձի հանդէսներով փառաւորուող վարժարանաց Նախկին Սաներուն ստուար բազմութեան՝ թէ՛ իրենց մասնագիտական ճիւղերով և թէ՛ քաղաքական ասպարէզներուն մէջ վայելած բարձր դիրքերով:

Ուստի կրնանք ըսել իրաւամբ, թէ Միւ. Հայրերը և իրենց սաները ամբողջ հարիւրամեայ շրջանին մէջ իբրեւ ջահակիրներ արեւելք տարած ու ծաւալած են ֆրանսական՝ և յատկապէս իտալական քաղաքակրթութիւնը, մշակոյթը:

Խօսքերուս իբր հաւաստիք՝ անա՛ դարձեալ դիւաններու հեղինակաւոր վկայութիւնը՝ նոյն իսկ դպրոցական արշալոյսներու օրերէն:

1. — Փատուայի Մուրատեան դպրոցը իր առաջին տարիէն իսկ, այն է 1834 Նոյ. 3-ին, իտալերէն լեզուի յատուկ դասաւանդութիւն կը սկսի, ուսուցիչ կարգելով 36 տարեկան Ուտինցի երիտասարդ մը «վկայեալ ի բազում և յերեւելի արանց քաղաքիս ըստ գիտութեանն և ըստ վարուց անարատութեանն», ինչպէս կը գրէ Հ. Իգն. Փափագեան առ Գերպ. Սոմալ. (Գր. Իգն. Փափագեան առ Գերպ. Սոմալ. (Գր. Պատուիոն, 2 Նոյ. 1834): Ամիս մը վերջ՝ Պատուիոն, 2 Նոյ. 1834): Ամիս մը վերջ՝ սահմանեալ դասերէն զատ՝ առանձին ժամանակ եւս կը հոգացուի նոյն ուսուցչին և իր քաջութիւնը աշակերտներուն «ի հրաւ հանգութիւն խօսից»։ Իսկ աւելի կանուխ, տարի մ'առաջ՝ Սոմալեան Աբր. կը գրէր արդէն առ Հ. Անանիա Ճէլալեան՝ Ղալաթիոյ դէն առ Հ. Անանիա Ճէլալեան՝ «ից՝ արմեր նորաբաց դպրոցին համար. «ից՝ արմեր հնարաւոր վարձել վարժապետ վասն ղեօք հնարաւոր վարձել վարժապետ, զի իտալ և գաղ. լեզուաց ի դպրատանդ, որ զարգացեալքն են յուսման հայերէնին, յայնս պարապիցին» (գր. 1833, Ապր. 27):

Միւ. Մայրավանքիս մէկ օրագրութիւնը կը նշանակէ դարձեալ սոյն տարին՝ Հ. Իգնատիոս Փափագեանի նամակէն, թէ «ի 11 ամսոյս մանկունք դպրոցիս զարգացեալքն յիտալական լեզու՝ սկիզբն աւարին զաղղիականին» (գր. առ Գերպ. Սոմալ.):

Եւ յիշուի այնքան կը յառաջանան անոնք իտալերէն լեզուի մէջ՝ որ նոյն լեզուով առ Սոմ. Աբրահայր հաւաքական գիր մը կ'ուղղեն կոչելով նաեւ զինքը «Sostegno e nume tutelare», չափանիշն ալ կու տան իրենց խանդավառ զգացումներուն երբ կ'ըսեն «in questo per noi fortunato Collegio»:

Վաւերագիրը կը վկայեն, որ միեւնոյն հոգածութիւնը ցոյց տրուած է նաեւ Ռափայէլեան Վրժ.ի այս առաջին ազնուական կայանին մէջ՝ սկսեալ 1836 թուականէն:

Ազնուամեծար Հանդիսականներ

Երախտագիտութիւնը որ պիտի յաւերժանայ դարուց ի դարս Միւթարեան Միաբանութեան և իր սիրելի սաներուն և ամբողջ Ազգին կողմանէ առ երկու հոյակապ Բարերարները՝ պիտի տեսէ նոյնպէս ջերմ և համակրալից զգացումներով երկու հիւրընկալ մեծ Պետութեանց և իրենց ժողովուրդներուն հանդէպ, այլ ի մասնաւորի՝ զոյգ կրթական Հաստատութեանց անդրաշիկ խանձարուրք տուող իտալիոյ փառապանծ Երկրին, և յականջ յանուանէ Աղբիականի Թագուհւոյն, որ հայորդիներու ազգային դաստիարակութեան ու մշակոյթին՝ իբրեւ կրթական բեմեր ընծայեց ամբողջ 100 տարիներ — իր ոսկեճովս պերճ պալատներու շարքին — նախ այս անմրցելի Յարկը, և ապա այժմեան պանծալի շէնքը Palazzo Zenobio-ն, ինչպէս աւելի կանուխ ալ՝ քիչ հեռուն՝ գեղափայլ լճակին մէջ շողշողացող գիտութեան և լուսոյ վառարանը Մեծին Միւթարայ: